

Objevny  pohled na osv censk  dějepisectví

Václav Vaněk

Filozofick  fakulta Univerzity Karlovy,  stav  esk  literatury a komparatistiky
vaclav.vanek@ff.cuni.cz

Během posledních desetilet  18. století docházelo k postupn  prom n  individuálního i spoleensk ho prožívání času. V důsledku Francouzsk  revoluce a následných napoleonských válek, transformujících se ekonomických vztahů i dal c ch faktorů si lidé byli stále zřetelněji schopni uvědomovat rozpor mezi neměnnými formami svých  ivot  a horizontem nových moţnost , nadějí a očekávání, kter  se před nimi otevíral. Svou existenci za n li vnímat v konkrétních i obecn j c ch časových souvislostech, jejich sebereflexe se ve vztahu k minulosti i budoucnosti n padn  dynamizovala. Václav Smyčka tento proces pojmenoval jako „z asov n “ lidsk  zkušenosti (resp. jako temporalizaci, v návaznosti na práce Reinharta Kosellecka) a učinil z něj východisko sv  monografie o počátcích novodob  historick  v dy a o jejich prom n ch v  esk m prostředí v období, kter  vymezil zhruba roky 1750–1850, tedy rámcem století, v němž se utvářely samotn  základy moderního světa. Transformace, kterými v této době procházelo domácí dějepisectví, sleduje v několika perspektivních průmětech (kumulace, narace, smysl dějin, kultura a kontingence), přičemž si uvědomuje, že si v m  procesů probíhajících v čase vlastn  paraleln . Logick m seřazen m a vz jemn m usouvztaţn n m jim však dodává smysluplnou hierarchii, rád a návaznost.

Publikace je tedy určena p edev m historikům. V tomto směru erudovan  a v  irok m pramenn m záběru zapl ňuje prostor, kter  byl dosud mapován jen prostřednictvím d lc ch studií a p rehled . Význam však bude mít i pro odborníky z jiných oblastí. „Tradičního“ literárního historika, kter  se zajímá o východiska a zdroje novodob  domácí literatury, upoutají např. j  úvodní kapitoly, v nichž Smyčka popisuje kontinu ln  růst obchodu s knihami v průběhu vlastn  celého 18. století. Právě v akceleraci a kapitalizaci kniţn ho trhu, ve snadn j  dostupnosti knih, nachází jednu z p i in proměny nejen způsobu čtení (od „intenzivního“ k „extenzivnímu“), ale i odborného historického psan , kter  si nov  nárokovalo  kol obsáhnout celek poznání nejprve prostřednictvím  anru „dějin vzdělanosti“ (historia litteraria; Smyčka jej spojuje p edev m s pražskými profesory estetiky Seibtem a Meißnerem), posléze prostřednictvím prostorových metafor „obrazárny“ (*Abbildungen* M. A. Voigta, Ignáce Borna a F. M. Pelcla)  i „stromu vědění“ (Ludwig Zehnmark). Krizi, do něj tyto snahy o kumulativn  obs hnut  lidských znalostí nutn  vyústily, pak ukazuje na úctyhodných, ale vlastn  už nezavr iteln ch a ke kniţn mu vydání nikdy nedosp v c ch projektech slovn kov  založených „knihoven vědění“ (např. Cerroni, Herrmann

z Herrmannsdorfu, Opitz) i na vyprázdněném žánru synoptických tabulek a agregátů (mezi něž řadí mj. známé *Chronologische Geschichte Böhmens* Franze Pubičky).

Východiskem z reflektované nemožnosti obsáhnout v úplnosti celek historického poznání se stal postupný přesun od topického přístupu k řádu vyprávění, jež se promítl do úspěšných Pelcových *Kurzgefaßte Geschichte von Böhmen*, ale i do dnes už málo známých prací Cornovy, Royka, Zitteho či Eckardta. Tento pohyb směrem k narativnímu výkladu dějin byl podle autora podnícen mj. rychlým a úspěšným rozvojem beletrie s historickými náměty či prvky (spíše než o „historickém románu“ bychom tu v souladu s domácí tradicí mohli mluvit o rytířských, loupežnických či hororových povídkách). Smyčka na množství příkladů ukazuje, jak se české dějiny již od osmdesátých let 18. století stávaly jednou z nejúspěšnějších látek tohoto nového typu beletrie nejprve v německých protestantských zemích (spisovatelé jako Benedikta Neubertová či G. H. Heinse) a brzy nato i u německy píšících autorů v samotných Čechách (např. J. F. E. Albrecht či známější Ch. H. Spieß). V souvislosti s charakteristikami děl těchto tvůrců je třeba podtrhnout hned několik Smyčkových tezí: Především skutečnost, že prostor Čech, přitažlivých např. pro saské literáty nejen jako „mimořádně historická krajina“, ale současně i jako prostor do jisté míry heterotopický (a snad i exotický), se v perspektivě pražských německých spisovatelů proměňoval v základnu komunikace interní, ve východisko dialogu mezi vlastní přítomností a minulostí — Smyčkovými slovy „čtenář tak již nerozpoznává v textu pouhou analogii, ale sám sebe v jiném čase“ (s. 182). Relací mezi přítomnou a minulou zkušeností si autor všímá i v následujícím výkladu, kde se věnuje sémantice charakteristických topoi těchto próz (např. hradní věž a sklepení jako obrazy hrdinova komplikovaného nitra, rytířské brnění jako ochrana jeho křehkých citů, v jiné kapitole zřícenina jako melancholická alegorie temporalizovaného času). Tyto pasáže by snad bylo možné číst jen jako duchaplnou interpretaci dobových mentálních charakteristik, kdyby nepoukazovaly na další podstatnou skutečnost — na souvislé přejímání námětů a motivů mezi zahraničními a domácími tvůrci, jež pak zjevně kontinuálně pokračovalo i v dílech česky píšících romantizujících literátů. Smyčka tento vztah podtrhl i zmínkou o principu „dvouvrstvosti“ německých próz, v nichž bývaly významné historické osobnosti a panovníci odsunuti do pozadí a do ústředního postavení byl vyzdvižen protagonist fiktivní či polofiktivní, který se stával zároveň i reflektorem dění. Také v tomto uspořádání shledáváme postup charakteristický pro české historické prózy dvacátých a třicátých let 19. století (např. V. K. Klicpera, J. J. Marek, K. H. Mácha). Otázkou vztahu mezi česky psanou beletrií a jejími německými vzory, která měla ve starších výkladech literárních dějin kruciólní význam, protože se týkala samotného zrodu národní literatury a kultury, resp. její autonomie, se přitom Smyčka explicitně nezabývá. Neobchází ji však, spíše ji přechází. Ale tím, že připomíná motivické a kompoziční shody německy a česky psaných próz, implikuje, že hranice mezi nimi, byla-li vůbec patrná, hrála podstatně menší úlohu, než jakou jí přikládaly tradiční národně orientované výklady českých literárních dějin.

Úspěch narativního přístupu vedl na přelomu 18. a 19. století k etablování nových technik psaní o dějinách. Stále více vystupovalo do popředí estetické hledisko, argumentační rovina se skrývala pod povrch hladce plynoucího vyprávění, takže historické dílo se na různých rovinách otevíralo současně laickému i odbornému čtení. Čím dál významnější roli sehrávalo také utváření zápletky, jejíž ústřední „kvazipo-

stavou“ či aktantem se stával právě nově chápaný, „temporalizovaný“ národ (Smyčka, s. 510: „Národní identity [...] jsou v aktu vyprávění teprve konstruovány a rekonstruovány“). Ke klasifikaci nejdůležitějších zápletek využil autor čtyř základních modů historického vyprávění, jak je definoval Hayden White, přičemž za charakteristický pro domácí historiografii považuje modus romance (spojuje ho např. s kronikou F. A. Pabsta), modus komický (jako jeho projev vidí např. žánrovou figuru „otcovského ponaučení“) a především modus tragický (spis *Inbegriff der Geschichte Böhmens* K. L. Woltmanna, který podle autora ovlivnil i koncepci Palackého *Dějin*). I v této části přináší publikace množství originálních postřehů, ačkoli se nelze zbavit dojmu, že nastíněná klasifikace je víc efektní než funkční (a že „modus romantický“ a „modus romance“ nelze ztotožňovat).

Další kapitoly se soustřeďují opět k problematice formování domácí historiografie, avšak v poněkud odlišné perspektivě a s četnými přesahy do dobového filozofického myšlení a dějin kultury. Otázku „jak“ psát dějiny totiž podle autora brzy vystřídala otázka „proč“, tázání po vlastním smyslu historikovy práce. Úkolem neměla být již jen kumulace a inventarizace poznání, dějinné události se měly stávat zdrojem morálních instrukcí ve smyslu tradičního toposu historia magistra vitae, jak jej traktoval ještě K. H. Seibt. Ale již jeho pokračovatel na pražské univerzitě Meißner byl k možnosti poučení z dějin skeptický (Smyčka, s. 244: „Dějiny, jak je představuje, [...] jsou dějinami neustávajících katastrof“) a pro jejich následovníky Bockleta a Titzeho, profesory světových dějin v Linci a v Praze okolo roku 1800, již morální kritéria zcela ztrácela na významu. Dějiny chápali procesuálně, v kontinuitě příčin a následků, a oporu hledali ve vztahu k filozofickému poznání. V tomto směru Smyčka objevně připomíná nikdy netištěný spis *Über den Zweck der allgemeinen Weltgeschichte* jiného pražského profesora, Michaela Wenzela Voigta, který se na kantovských základech pokusil formulovat vztah vzájemné podmíněnosti empirického poznání minulosti a apriorních představ a idejí o dějinách.

Další podstatný impuls domácí historiografie byl podle autora spojen s pojmem kultury, který jako výraz zájmů emancipujícího se měšťanstva v posledních desetiletích 18. století vedl k rozšíření pozornosti dějepisců na nové oblasti hospodářství, zvyků, umění apod. — ke vzniku kulturních dějin. Etablování tohoto pojmu v českém prostředí prezentuje na příkladu Bockletovy studie z roku 1794 a na jejích korespondencích s Herderovou ideou historicky a geograficky autonomních kulturních okruhů. S představou mnohosti kultur se však vynořil problém jejich kontingence, nahodilosti jejich utváření v závislosti na podmínkách. Osvícenské snahy o překonání rozporu mezi ideou pokroku jako teleologického naplňování dějin a kontingentní povahou kultury Smyčka ukazuje především na díle pražského rodáka, profesora světových dějin v Linci a ve Lvově M. A. Gotsche, pojetí primordiálně dané nebo normativně vymezené kultury spojuje s pracemi zemsky orientovaných osvícenců J. F. Herrmanna z Herrmannsdorfu, J. A. Rieggera a Josepha Veitha.

Vyzdvihnutí si zaslouží závěrečná kapitola, která představuje vlastně kontrapunkt k dosavadnímu výkladu. Jestliže dosud byla temporalizace individuální i společenské zkušenosti prezentována jako zásadní posun v lidských schopnostech uchopování světa, zde jsou naopak nastíněny problémy, které se s touto perspektivou pojí. S narativem pokroku se nevyhnutelně objevuje strach z opoždění, s představou „dějinných“ národů strach z „bezdějinnosti“ (či neautentické dějinnosti), s ideou kon-

tinuálního růstu, civilizačního vzestupu od minulosti k budoucnosti, úkol dostát nárokům hypertrofované přítomnosti. Tyto nové otázky a problémy, které se plně projeví v průběhu první poloviny 19. století, Smyčka spojuje především s texty romantických filozofů Ignáce Hanuše a Augustina Smetany.

Nejen na tomto místě však autor osvědčuje schopnost reverzního pohledu na své téma. Podobným způsobem se mu např. konstatování až inflačního šíření tištěných knih na konci 18. století stává podnětem k úvaze nad jeho důsledky — nad marginalizací a proměnami forem komunikace rukopisné a orální. Dalším charakteristickým atributem jeho práce je schopnost propojit ústřední téma transformace způsobu psaní o dějinách s paralelním děním v jiných oblastech kultury. Kapitoly věnované např. proměnám knižních ilustrací či divadelních kostýmů patří ke čtenářsky nejděčnějším pasážím knihy. Ocenit je třeba také skutečnost, že ačkoli svazek do značné míry vychází z dílčích, již dříve samostatně publikovaných studií, jeho kompozice působí promyšleně a kultivovaně, autor provádí čtenáře málo známou problematikou osvícenského dějepisectví se zjevnou snahou zaujmout a nabídnout nové úhly pohledu, ale nevnucovat je. Závažnost Smyčkovy monografie však spočívá v něčem jiném: v propojení znalostí moderní historiografie, sociální a literární teorie a dalších oborů s širokou a dosud málo prozkoumanou pramennou základnou osvícenského dějepisectví. Na místě po staletí traktovaného podání, v němž byla domácí osvícenská věda vlastně jen incipitem národně emancipačního narativu, na místě zploštělého obrazu, který shrnoval úsilí celých generací do několika charakteristických gest (spory seibtiánských „krasoduchů“ s vlastivědnými učenici, Dobnerův kriticismus jako předstupeň metody Dobrovského apod.), vyrůstá z tohoto spojení pestrý a bohatý, plasticky vyobrazený svět intelektuálního usilování a předávání vědomostí, který není ve svých základech příliš odlišný od světa dnešního. I toho si je zřejmě Smyčka vědom: vůči předchůdcům nevystupuje ofenzivně a polemicky, svůj pohled opírá o přesvědčivé argumenty a uměřené, hojně citovanými prameny podložené úsudky, které obraz počátků novodobých českých dějin a kultury nejen obohacují či rozšiřují, ale také podstatným způsobem transformují.

AD:

Václav Smyčka: *Objevení dějin. Dějepisectví, fikce a historický čas na přelomu 18. a 19. století*. Academia, Praha 2021. 560 s.